

НОВО ВУЈОШЕВИЋ, Титоград

СОЦИОЛОШКИ ПРИСТУП ПРОУЧАВАЊУ ПАТРИЈАРХАЛНИХ ЗАЈЕДНИЦА (ПЛЕМЕ, БРАТСТВО, ПОРОДИЦА)

Патријархалне заједнице у нас биле су предмет интересовања научника различитих профила стручности. Нарочито су се у томе истицали етнографи и антропогеографи. Заслуга је етнографа и антропогеографа што су сакупили, систематизовали и на етнографско-антропогеографски начин обрадили значајан фонд чињеница које у многоме расветљавају патријархалне заједнице, како у погледу објашњавања процеса настанка и формирања тако и у погледу разјашњавања њихове унутрашње структуре. И историчарима су патријархалне заједнице, нарочито племе, биле омиљена тема. И они су са становишта своје науке прикупили и указали на бројне чињенице и документе који доприносе ближе упознавању и објашњавању битних елемената патријархалних заједница које су егзистирале на југословенском простору.

Но, наша намјера није да анализирамо допринос нашег цјелокупног научног наслеђа на плану изучавања патријархалних заједница, већ ћемо покушати да са становишта своје струке (социологије) укажемо на досадашња изучавања патријархалних заједница, нарочито на плану метода и техника истраживања, као и на евентуално „трасирање“ приступа будућим изучавањима ових заједница у циљу њиховог дубљег научног расвјетљавања.

ДОПРИНОС НАШЕГ СОЦИОЛОШКОГ НАУЧНОГ НАСЛЕЂА НА ПЛАНУ ПРОУЧАВАЊА ПАТРИЈАРХАЛНИХ ЗАЈЕДНИЦА

Кад се анализира наше научно наслеђе о патријархалним заједницама, тешко је говорити, на примјер, о чисто етнографском, о чисто антропогеографском, о чисто социолошком проучавању и сл. Наиме, у свим овим проучавањима наилазимо на извјесне и етнографске, и социолошке, и антропогеографске и друге приступе проучавању патријархалних за-

једница. То, другим ријечима, значи да доминира приступ дисциплине којом се одређени аутор бавио, али у намјери да поједини аутори пруже дубља објашњења и несвјесно су употребљавали и друге научне приступе, што је у њихов истраживачки опус увлачило и сазнајне елементе и методе из других, најчешће сусједних дисциплина. Наравно, ово није подједнако присутно код свих аутора, односно у дјелима свих аутора који су се бавили патријархалним заједницама. Из овог произлази да елементе социолошког приступа проучавању патријархалних заједница налазимо и код научника из сусједних дисциплина, нарочито код етнографа, правника, антропогеографа, историчара и др. Ово посебно важи за Цвијића, Ердџановића, Богшића. Наиме, у појединим радовима ових аутора постоје значајни елементи социолошког објашњења патријархалних заједница, нарочито кад су у питању настанак, формирање и облици, као и карактер унутрашње структуре односа тих заједница.

Но, није нам намјера да указујемо на континуитете социолошког приступа проучавању патријархалних заједница, јер о томе треба писати посебну студију. Овдје ћемо само указати на приступ који можемо окарактерисати као типично социолошки, односно на оно проучавање патријархалних заједница које у свом методолошком поступку, било у теоријском било у емпиријском виду, има доминантно социолошко обиљежје.

У нашем научном наслеђу најцјеловитији социолошки приступ проучавању патријархалних заједница налазимо у дјелима Сретена Вукосављевића. Задржаћемо се нешто дуже на приказу његовог социолошког приступа, али не са намјером да дамо цјеловит приказ његовог социолошког приступа проучавању патријархалних заједница, већ само да укажемо на типичним примјерима како његов метод може бити инструктиван у садашњим и будућим социолошким проучавањима патријархалних заједница. Кажемо и н с т р у к т и в а н, јер сматрамо да у дјелима Сретена Вукосављевића постоји непресушно врело методолошких искустава која су још непревазиђена и као таква веома корисна и незаобилазна у свим истраживањима која се дотичу патријархалних заједница.

У сваком Вукосављевићевом раду лако је уочити његово одлучно и јасно настојање да сваку патријархалну заједницу посматра и објасни као реалну друштвену чињеницу и да претходно брижљиво прикупи све важне податке који ће омогућити расвјетљавање сваке заједнице као посебног социјалног организма. Ово нарочито важи за племе, братство и породицу. Он не полази од унапријед припремљеног става па да га по сваку цијену потврди, докаже. Напротив, он исправно увиђа сву сложеност друштвене стварности, и као такву је посебно респектује у смислу корекције предубјеђења и претходно сазнатог, јер је његово основно методолошко правило: прилагодити се изучавању сложене стварности да би успјешно ушли у њене тајне, а не да кројимо стварност према нашим теоријским и другим предубјеђењима. Захваљујући овом методолошком приступу, Вукосављевић успјешно одговара на кључна питања о природи и карактеру патријархалних заједница на овом нашем простору.

Да не би разматрање добило призивок празних констатација, покушаћемо да на конкретним примјерима укажемо на особеност социолошког метода Сретена Вукосављевића.

Настојећи да објасни настанак и формирање племена, посебно динарских, Вукосављевић одабира тзв. процесуални приступ проучавању. Наиме, он одмах исправно увиђа да настанак и формирање племена не може објаснити ако не издиференцира доминантне процесе који су довели до настанка и формирања динарских племена. То су, према њему, првенствено процеси сплемењавања и миграциони процеси. Наравно, он не занемарује ни друге процесе, али ове посебно ставља под истраживачку лупу, јер сматра да се без њих не може објаснити специфичност настанка и формирања динарских племена. Процес сплемењавања и миграциони процес Вукосављевић доводи у тијесну дијалектичку везу, јер, према њему, они се не могу одвојено објашњавати. Према Вукосављевићу, процес сплемењавања поприма јачи интензитет у XV вијеку, и траје све до коначног уобличавања племена. Да би објаснио суштину овог процеса, он претходно указује на миграционе процесе између племена. „Најјачи интензитет миграције су пропримиле последије пропасти немањихке државе и за вријеме упада Турака у те крајеве. Селили су се људи из једног племена у друго, из других крајева у динарска племена. Процес усељавања из једног племена у друго није био краткотрајан, већ дуготрајан и мукотрпан. Племена у динарској области се карактеришу својом затвореношћу пред продором туђег становништва. Ова затвореност се објашњава тиме што је област, коју су насељавала ова племена, изразито крашка и због тога је свако племе било у скудици са обрадивом земљом. Управо због тога се племе трудило да свим снагама спречи усељавање туђег становништва, јер су се тиме више цијепали ионако ситни посједи земље. Да би се одбранила од усељавања иноплеменика, племена су организовала разне врсте одбрана. Ове одбране су организоване тако да су имале посредно дејство, што је ометало иноплеменика да се мирно усели.

Постојало је више начина одбране од усељавања:

1. Новосељеницима мјештани не дају да имају већег утицаја на племенске послове и не дају им главарство за дуго времена.
2. Племеници нарочито организовано бране ратарску земљу од усељеника. Тежило се свим силама да се заштити племенска земља од захватања и крчења од стране иноплеменика.
3. Од усељавања се племе бранило тиме што је сваки племеник имао право прече куповине баштине у свом племену. Овога се племе придржавало чврсто, јер је на овај начин бранило непосредно своје „селине” и „планине” да их иноплеменик не искоришћава. И поред овако смишљених одбрана од усељавања, усељеник је увијек налазио разно-разне методе да се за стално настани у племену и да се сплемени постепено”.¹

¹ Сретен Вукосављевић, *Организација динарских племена*, Српска академија наука и уметности, Етнографски институт, књига VII, стр. 6, Београд 1957. године.

Усељавања су, како истиче Вукосављевић, била нарочито интензивна у вријеме када одређено племе није јако организовано, када није могло донијети неке чврсте одлуке о примању или непримању усељеника.

Сплемењавање је, према Вукосављевићу, процес који тече упоредо са усељавањем, миграцијама. Сплемењавање се дефинише као постепено процес сједињавања усељеника и старосједјелаца у племе као друштвено-политичку организацију, односно заједницу. Из овог произлази да сви племенаци у племену нијесу крвно повезани и да се овако створено племе не формира само и искључиво на бази крвног сродства. Овако племе, по Вукосављевићу, представља заједницу братстава која нијесу истог поријекла, али се та братства тако сједине међусобно да се временом укоријени мишљење код њих да су крвно повезани. Другим ријечима, динарска племена нијесу хомогене крвне заједнице, иако многи племенаци мисле да јесу.

Прво што се уочава у претходно цитираним и интерпретираним разматрањима Сретена Вукосављевића јесте да се настанак динарских племена никако не сматра једним чином, не сматра се као један акт, један догађај, већ као дуготрајан и сложен социјални процес састављен из више посебних и појединачних процеса који се међусобно преплићу и прожимају. Већ се у овом лако препознаје дијалектички метод, односно методолошки поступак који настанак једне патријархалне заједнице као што је племе посматра у међусобном прожимању два или више социјалних процеса који дуготрајно теку, дуготрајно се одвијају.

Друго што је у претходним разматрањима битно као методолошко полазиште или став јесте да се динарске племенске заједнице ни у ком погледу не смију идентификовати са племенским заједницама у другим друштвима (индијским, америчким и сл.). Оне су у ствари хетерогене крвне заједнице настале процесом сплемењавања братстава, која најчешће не потичу од заједничког претка. Тиме се у ствари истиче њихова специфичност, што је веома битно кад се објашњава суштина племена као социјалног организма. Наиме, ако им се у почетку не приђе као таквим, промашаји у објашњавању су неминовни.

Треће битно методолошко опредјељење састоји се у томе што се као садржај процеса узимају елементи из економске базе друштва, односно узимају се елементи као што су својина, својински односи, еколошки оквири, специфичност привређивања итд. То значи да се суштина процеса сплемењавања, као и осталих процеса везаних за настанак племена, не може објаснити ако се претходно не сагледа коријен, основна подлога свих социјалних процеса и појава. Они који не пођу овим путем даће налазе и теоријске резултате на крхким, стакленим ногама.

У Вукосављевићевом разматрању уобличавања и конституисања племена налазе се битна методолошка полазишта која му омогућавају да социјално исправно приђе објашњавању племена као друштвене заједнице. Наиме, објашњавајући уобличавање племена, Вукосављевић првенствено полази од основних конститутивних елемената племена, односно од оних елемената који су неопходни да би се једна заједница могла назвати племеном. Вукосављевић у ствари поступно и подрбно

указује на економску базу племена, заједничку племенску својину, племенске међе (границе), заједничку територију, племенску власт, племенске уредбе и осјећање племенске припадности, као и заједнички дијалекат. Ако једна организација, односно заједница, не посједује све ове елементе, онда се не може говорити да се потпуно формирала и обличила као племе. Осим тога, конститутивне елементе племена Вукосављевић стално доводи у однос међузависности и тијесне повезаности, што му омогућава да избјегне све једностраности у тумачењу племена као друштвене заједнице. Наиме, објашњавајући уобличавање скупа братстава у племенску заједницу, он логички и стварносно резонује. Грубо дато, интерпретација његових резоновања била би сљедећа: Да би се скуп братстава формирао у племенску заједницу, он мора посједовати заједничку територију, заједничку својину; да би се могла одржати територија као цјелина, мора се омеђити, ограничити; међутим, међе треба бранити од иноплеменика, од непријатеља, треба организовати систем одбране; ефикасност одбране и држање на окупу братстава подупиरे осјећање племенске припадности; но, то самоучвршћивање и формирање племенске припадности условљено је заједничким живљењем, заједништвом у одбрани племенске територије, племенских међа; да би племе функционисало као заједница, потребно је створити регуле, односно регулисати односе у племену, нарочито кад је у питању племенска својина, тј. институција колективне својине; то значи да се ту поново дотиче економска база заједнице, тј. повезују се институције за одлучивање (племенска скупштина нпр.), које доносе одлуке поводом регула и других односа у племену, са својином као битним конститутивним елементом племена.

И тако, у претходно назначеном смјеру и назначеним аналитичким поступком, Вукосављевић иде даље, да би објаснио суштину племена као друштвене заједнице. То је социолошки, и не само социолошки, исправан методолошки пут, јер су сви напори усмјерени на то да се племе као специфична друштвена заједница објасни у пуноћи, да се објасни као социјални организам који има своје иманентности у формирању, у развоју.

Инструктивност методолошког приступа проучавању патријархалних заједница С. Вукосављевића јасније ће се сагледати ако га погледамо на примјеру проучавања породице. И у најмањем Вукосављевићевом тексту примјећује се настојање да се подјела рада унутар породице (положај жене у породици, затим породичне функције, као и други значајни проблеми из области унутарпородичних односа) објасни у контексту друштвено-економских околности. Кључ објашњења се и овдје налази у економској бази друштва. Управо због тога је он посебну истраживачку пажњу посветио анализи и објашњењу економске, односно производне функције породице. Методолошки је то сасвим исправно, јер је сеоска породица у вријеме када ју је он научно испитивао била основна производна јединица сеоског друштва. Вукосављевић је био свјестан чињенице да се читави сплет унутарпородичних односа (подјелу рада и сл.) не може објаснити ако се претходно не објасни функционисање породице као производне јединице. Коријен објашњења у крај-

њој инстанци налази се у економској бази и за оне породичне проблеме за које би се на први поглед рекло да немају везе с економском базом, односно с економском функцијом породице. И ово указује како се Вукосављевић зналачки служи историјско-материјалистичким методом. Код њега нема онога што се може наћи код многих савремених истраживача, а то је вербално позивање на историјско-материјалистички метод, а у практичном истраживању удаљавање од њега, па чак и његово губљење из централних истраживачких преокупација (данас се, наиме, често дешава једна парадоксална ситуација: „увозе” се методи сумњиве експликативне вриједности, а наше вриједно методолошко наслеђе остаје недовољно експлоатисано).

Да би комплементарније објаснио породицу као примарну друштвену групу, Вукосављевић посебно зналачки користи посматрање као метод прикупљање и просуђивања чињеница. Његов метод посматрања није сувопарно техничко прикупљање искуствене евиденције. Он чињенице у току посматрања није само евидентирао, већ их је у самом процесу посматрања рашчлањивао, просуђивао њихову вриједност за будућу експликацију, упоређивао их и сл. Другим ријечима, он их претходно исфилтрира у глави, па их тек онда евидентира.

Да би могао спроводити на терену овакав концепт посматрања, потребно је било да га прихвати средина, нарочито кад је било у питању посматрање суптилних унутарпородичних односа. То је он са лакоћом постигао. Он се, у ствари, саживљавао са средином коју је посматрао. Претходно упознавање средине и менталитета људи омогућивало му је да подједнако успјешно успостави контакт са загорском средином и црногорским планинцима. Та способност да успостави контакт није произлазила само из претходног упознавања средине, већ је била и резултат његове склоности да се понаша у стилу односне средине, и то не вјештачки и намјештено већ природно, као да је њен изданак. Ако се овоме додају огромни ентузијазам и тежња да се трага за научним истинама, онда није чудо што је Вукосављевић посједовао кључеве за отварање и највећих породичних интима, што је његово рефлекторско око продирало и у најтананије унутарпородичне и уопште друштвене односе.

Кад се говори о методу посматрања С. Вукосављевића, не смије се губити из вида чињеница да га је он тако зналачки комбиновао са интервјуом, да су у његовом аранжману они представљали неразлучиву синтезу. Он, наиме, посматра појаве разговарајући са људима о њиховим егзистенцијалним проблемима. Разговара са људима о свакодневним згодама и незгодама, о родним и неродним годинама, али при томе не заборавља да оним „трећим” — истраживачким оком — посматра понашање домаћице или невјесте у односу на осталу кућну чељад. Из претходног се веома јасно уочава инструктивност и значај Вукосављевићевог приступа проучавању појединих партијархалних заједница, како у експликативном тако и у погледу прикупљања искуствене евиденције.

Савремена социолошка истраживања не поклањају одговарајућу пажњу изучавању патријархалних заједница. Истина, поједини социолози настоје да афирмишу социолошки приступ проучавању патријархалних заједница, како у погледу њиховог проучавања у прошлости

тако и у погледу проучавања промјена и узрока промјена заједница у садашњости. У савременој југословенској социологији на овом плану научноистраживачке активности посебно су се истакли др Радомир Лукић и др Цветко Костић. Њихова је посебна заслуга на плану афирмације социолошког научног наслеђа, нарочито кад је у питању дјело Сретена Вукосављевића.²

У појединим републичким центрима (Београду, Загребу, Новом Саду, Приштини и Титограду) постоје млађи социолози чији су поједини истраживачки подухвати усмјерени ка проучавању и објашњавању патријархалних заједница, или се предмети њиховог истраживања у многе догичу ове проблематике.³

Но, опште су карактеристике свих тих истраживања сегментарност, неповезаност, непотпуност и некомпаративност. То значи да је пријеко потребно више организованости, повезаности, односно концентрације истраживачке енергије на крупним заједничким пројектима, на крупним истраживачким задацима у овом домену друштвене реалности. Но, и поред испољених мана, савремена социолошка истраживања знатно доприносе афирмацији социолошког приступа проучавању патријархалних заједница. Ово нарочито важи за афирмацију модернијих истраживачких инструмената и метода, као што су анкета, анализа садржаја докумената,

² Проф. Лукић је један од зачетника идеје о организовању симпозијума у Пријеполу „Научно дјело Сретена Вукосављевића“, који је у прве три године одржавања постигао значајне резултате, како на плану афирмације дјела и метода Сретена Вукосављевића тако и на плану поспјешивања истраживања из домена социологије села. Осим тога, проф. Лукић са истраживачким ентузијазмом учествује у уређивању, издавању и објашњавању истраживачких подухвата Сретена Вукосављевића. Посебна заслуга проф. Лукића јесте иницирање и организовање комплексног истраживања „Друштво Старе Црне Горе у промјенама“, гдје се настоји да се цјелокупни друштвени живот, а посебно патријархалне заједнице, истраже у прошлости и конфронтирају са садашњим стањем у циљу откривања узрока, законитости и будућих тенденција промјена.

Др Цветко Костић је такође допринио афирмацији социолошког приступа проучавању патријархалних заједница. То је нарочито дошло до изражаја у његовом дјелу „Социологија села“, гдје је, користећи наше научно наслеђе, своје истраживачко искуство и свјетска достигнућа из области социологије села дао низ значајних методолошко-експликативних упута и принципа, као и упустава за адекватно емпиријско проучавање патријархалних заједница у нас, посебно породице, породичне задруге. Др Ц. Костић је значајно допринио и афирмацији нашег социолошког научног наслеђа, нарочито дјела Сретена Вукосављевића, и то посебно афирмишући његово проучавање примарних друштвених група.

³ Часопис „Социологија села“ веома често објављује поједине резултате истраживања млађих аутора о патријархалним заједницама. Осим тога, часопис посједује рубрику „Из руралне прошлости“, гдје се расправља, између осталог, и о патријархалним заједницама у изворном виду. У организацији института из поменутих центара организовано је истраживање у току 1975. године „Типологија руралних средина у Југославији“, у којему је значајно мјесто дато примарним друштвеним групама. Прикупљена је огромна искуствена евиденција, која чека обраду и анализу. У оквиру овог пројекта објављени су и значајни прилози из нашег научног наслеђа, који такође третирају проблематику патријархалних заједница, посебно породице. Институт за друштвено-економска истр. у Титограду реализовао је два значајна пројекта из ове области: „Сеока породица у Црној Гори“ и „Трансформација породице у Црној Гори“. — Овдје су нотирана само нешто крупнија истраживања. Међутим, постоје и други истраживачки напори који се овом приликом не могу наводити.

типолошки метод и сл. Осим тога, у овим истраживањима је афирмисан и марксистички приступ проучавању патријархалних заједница, посебно породице.

КОНЦЕПТ ИЗУЧАВАЊА ПЛЕМЕНА КАО ТОТАЛНЕ ДРУШТВЕНЕ ЗАЈЕДНИЦЕ

На основу достигнућа које смо назначили као наше социолошко наслеђе, затим савремених истраживања патријархалних заједница, као и сопственог истраживачког искуства, указаћемо на један од могућих концепата истраживања и објашњавања племена као тоталне друштвене заједнице, и то у виду у каквом је племе егзистирало у прошлости. Наиме, поставља се као ургентан научни захтјев, и не само научни, да се на основу постојећег истраживачког материјала (његове реинтерпретације и реконструкције), као и на основу чињеничке грађе коју треба накнадно сакупити и средити, објасни, анализира и расвијетли племе као јединствена друштвена заједница. Објашњавајући и анализирајући племе као тоталну и јединствену друштвену заједницу, ми истовремено објашњавамо и братство и породицу, јер у нашем концепту (моделу) то су основне структуралне јединице племена.

У овом контексту поставља се кључно питање: шта у ствари треба испитати, анализирати, да би се добила цјеловита научна слика племена као друштвене заједнице и то у виду у каквом је оно егзистирало у прошлости.

Одговор на постављено питање презентираћемо нотирањем основних компоненти које сачињавају наш социолошки концепт изучавања племена. Наравно, не мислимо да је то наш оригинални концепт. Напротив, то је својеврсна синтеза сопственог истраживачког искуства и достигнућа других аутора.

Прије него што се детаљније укаже на садржај концепта, потребно је дефинисати племе, пошто дефиниција, бар у глобалу, одређује контуре концепта. У концепту се у виду теза разрађује дефиниција племена. Наравно, дефиниција је много ужа и садржи само основне елементе племена који га диференцирају од осталих друштвених заједница и организација. Имајући у виду марксистичко схватање племена, превасходно схватање Енгелса, које је изложио у „Поријеклу породице, приватне својине и државе”, племе се може дефинисати као глобална друштвена група или заједница, као заједница која је сама себи довољна, тј. заједница у којој се одвијају све животне функције одређеног степена друштвеног развитка. То значи да је племе друштвена заједница економског, политичког и вјерског карактера, која говори истим језиком и која је смјештена на заједничкој територији, која је омеђена територијом других племена, и чији су чланови повезани осећањем племенске припадности као веома битним интегративним фактором племена.

Имајући у виду изложену дефиницију, као и специфичности динарских племенских организација, посебно оних које су биле смјештене на црногорском простору, презентираће се тезе које сачињавају концепт изучавања племена као тоталне друштвене заједнице.

1. — **Н а с т а н а к и ф о р м и р а њ е п л е м е н а**
  - a) Племе као специфични облик људског удруживања;
  - b) Специфичност динарских племенских организација у односу на остале племенске (заједнице);
  - c) Настанак и формирање племенских организација (услови настанка и формирања):
    - c.1. — Еколошки услови настанка племена,
    - c.2. — Економски услови настанка и формирања племена,
    - c.3. — Утицај остатака словенског племенског живота на настанак и формирање племена,
    - c.4. — Утицај илирског племенског живота на формирање племена,
    - c.5. — Долазак Турака и њихов утицај на формирање племена,
    - c.6. — Утицај разних етничких група на настанак и формирање племенских заједница,
    - c.7. — Миграције и њихов утицај на настанак и формирање племена,
    - c.8. — Сплемењавање као процес уобличавања и формирања племенских заједница.
2. — **О с н о в н и к о н с т и т у т и в н и е л е м е н т и п л е м е н а**
  - a) Заједничка територија као конституент племена;
  - b) Племенске међе;
  - c) Колективна својина;
  - d) Изграђеност племенске власти као конститутивни елемент племена;
  - e) Заједнички дијалекат;
  - f) Осјећање племенске припадности.
3. — **Е к о н о м с к а б а з а п л е м е н с к о г ж и в о т а**
  - a) Еколошки оквири племенске привреде;
  - b) Доминантност сточарске привреде у племену;
  - c) Земљорадња као облик привређивања;
  - d) „Планина” и уредбе које је регулишу као племенску привредну институцију;
  - e) Селина (сеоска комуница);
  - f) Породица као основна производна јединица племенског друштва;
  - g) Ратовање као вид привређивања у племену;
  - h) Аутархичност као доминантно обиљежје цјелокупне племенске привреде;

- i) Насеља и услови становања у племену:
  - Сезонска насеља (катуни) и услови становања у њима,
  - Стална насеља и услови становања у њима.

4. — Социјална структура племена

а) Братство

- a.1. — Братство као друштвено-економска и сродничка група,
- a.2. — Братство као група сродника који потичу од заједничког претка,
- a.3. — Братство као економска заједница,
- a.4. — Унутарбратственичка солидарност и њене основе,
- a.5. — Осјећање братственичке припадности,
- a.6. — Врсте братства,
- a.7. — Унутарбратственичка структура и односи између елемената структуре,
- a.8. — Односи између братства у оквиру племена:
  - Конфликтни односи између братстава и њихови узроци,
  - односи сарадње и чиниоци њиховог поспјешавања,
  - конкуренције између братства за престиж у племену,
- a.9. — Друштвени положај и углед појединих братстава у оквиру племена,
- a.10. — Положај жене у односу на положај мушкарца у братству;

б) Породица

- b.1. — Породица као основна структурна јединица братства,
- b.2. — Унутарпородични односи и породичне функције,
- b.3. — Односи између породица у оквиру братства,
- b.4. — Породични стандард,
- b.5. — Врсте породица у оквиру племенског друштва:
  - Породична задруга (веља кућа),
  - Проширена породица,
  - Ужа (инокосна) породица,
- b.6. — Положај жене у односу на положај мушкарца у породици;

в) Облици сродничких веза у братству и племену

- c.1. — Вјештачки облици сродства:
  - побратимство,
  - посестримство,
  - кумство,
- c.2. — Сродство по мајчиној линији,
- c.3. — Сродство по очевој линији (братственичко сродство);

- d) Односи између братства и породице
    - d.1. — Братственички оквир као окружење породице,
    - d.2. — Могућност, односно немогућност индивидуализације породице у оквиру братства;
  - e) Неразвијеност подјеле рада као узрок неразуђености социјалне структуре племена.
5. — Политичка и управна власт у племену
- a) Племенска скупштина:
    - a.1. — Структура племенске скупштине,
    - a.2. — Начин рјешавања кључних питања у племену,
    - a.3. — Надлежности племенске скупштине;
  - b) Управна власт у племену:
    - b.1. — Институција војводства и њене надлежности,
    - b.2. — Братственичко главарство и његове надлежности.
6. — Племенски обичаји, уредбе, ритуали и друге племенске свечаности
7. — Систем вриједности племенског друштва:
- a) Систем вриједности у области рада и производње;
  - b) Социјеталне вриједности племенског друштва:
    - екстремни фамилијаризам,
    - братственички (сроднички) егоизам,
    - обрачунски став према „спољњем свијету”,
    - склоност присним и неформалним контактима у кругу рођака и братственика, а неповјерење и нетрпеливост према туђинцу — ономе ко није род или својта;
  - c) Духовне вриједности племенског друштва:
    - c.1. — Моралне вриједности,
    - c.2. — Остале духовне вриједности.
8. — Облици друштвене свијести у племену
- a) Религија као доминантни облик друштвене свијести у племену;
  - b) Погледи на живот и свијет у племену исказани у виду народне мудрости.
9. — Међуплеменски односи
- a) Односи сарадње између племена;
  - b) Конфликтни односи (односи сукоба) и њихови узроци;
  - c) Натплеменске организације и други међуплеменски савези.
10. — Односи племена са Турцима и граничним сусједима
11. — Процес прерастања племена у више облике људског удруживања и организовања.

Концепт, чини се, задовољава полазну претпоставку или захтјев да се испита (проучи) племе као тотална друштвена заједница, јер су експлицирани основни (саставни) елементи једне такве заједнице као што су: економска структура, социјална структура, политичка надградња, облици свијести и систем вриједности. Концепт садржи и динамички аспект проучавања племена као заједнице. Наиме, лако је уочити да се настанак и уобличавање племена посматрају процесуално, тј. да је настанак и формирање племена резултат одређеног степена развоја друштва и прожимања најразличитијих социјалних и политичких фактора. Динамички аспект се огледа и у томе што је концепт састављен тако да се не зауставља на племену као конзервираном типу друштвене заједнице, већ указује на значај процеса прерастања те заједнице у више и сложене облике људског удруживања. Наравно, концепт подразумијева и тијесну међузависност елемената структуре племена у процесу његовог формирања и развоја као друштвене заједнице.

Из презентираниог концепта може се уочити да је нагласак стављен на проучавање социјалне структуре племена, а то је оно што је у досадашњим истраживањима недовољно проучено. Но, нагласак на проучавању социјалне структуре није дат само из разлога што она досад није довољно проучена, већ и због тога што се племе као друштвена заједница не може уопште сагледати и објаснити без свестраније анализе његове социјалне структуре. Наиме, разматрање о племену без социјалне структуре као његовог садржаја звучи празно, као што и разматрања братства и породице без племенског контекста, без анализе најразличитијих релација између елемената структуре, који чине цјелину структуре племена, такође остају недоречена и једнострана.

УТИЦАЈ ОСТАКА ПЛЕМЕНСКОГ НАЧИНА ЖИВОТА НА САВРЕМЕНА ДРУШТВЕНА КРЕТАЊА

Проучавање племена не би било цјеловито, не би било потпуно, ако се не би проучавало у склопу савремених друштвених кретања. Но, у садашњости племе као реална друштвена заједница не егзистира, и као такво се не може проучавати. Међутим, остаци племена и племенског начина живота су присутни и врше одређене утицаје на савремене друштвене околности. То значи да племе на специфичан начин још траје, да се жилаво одржавају његови остаци и на тај начин дају извјестан печат савременим друштвеним кретањима. Као илустрација трајања остатака племенског менталитета у свијести људи и у међусобним односима и комуникацијама може се навести више примјера.

Као изразит примјер трајања остатака племенског начина живота у савременим условима и околностима може се узети „планина”, односно племенске уредбе о планини као једном од битних конституената племенског начина живота. Наиме, у послеријатном развоју многе племенске уредбе су се жилаво одржавале, како у свијести људи тако и у конкретном понашању. Тако се дешавало да се људи понашају по њима, да њих поштују а нова законска рјешења игноришу или се према њима

индиферентно односе. Дешавале су се и конфликтне ситуације, као посљедица сукоба старих (племенских) норми и нових уредби. Тако су, на примјер, многи људи, нарочито изразити традиционалисти, строго поштовали племенску подјелу заједничке (племенске својине) између катуна, односно села и братстава, и свака нова норма која је била у супротности са старом наилазила је на отпор, на непоштовање. Манифестација ових противурјечности били су конфликтни односи између присталица племенских норми, с једне, и присталица нових норми и схватања, с друге стране.

На трајање племенског менталитета и остатака племенског начина живота указују и многе ситуације које су се дешавале приликом избора народних посланика, приликом изградње сеоских комуникација и сл. Наиме, дешавало се да се људи, претенденти на одређене функције, позивају на племенску припадност да би задовољили своје жеље и аспирације, односно да би се домогли одређене функције, одређеног мјеста у друштвеној хијерархији. Овдје се у ствари ради о позивању на племенску прошлост да би се обезбиједила лагоднија садашњост, па и будућност. Кад се говори о остацима племенског у овој сфери друштвеног живота, потребно је указати да је често веома тешко разлучити племенско од бирократског, традиционално од савременог, што указује на потребу суптилности анализе и истраживања остатака племенског начина живота у савременим условима.

Претходно нотирани примјери јасно указују на неопходност истраживања остатака племенског менталитета и начина живота у савременим условима, као и на њихов утицај на савремена друштвена кретања. У циљу иницирања будућих истраживања у овој области, као и сугерисања у којим правцима их треба усмјерити, назначићемо неке од битних тематских подручја једног таквог истраживања. Наиме, да би се остаци племенског начина живота комплементарније изучили, указаће се на основна тематска подручја евентуалних будућих истраживања:

- а) Остаци племенског живота и менталитета као отпори промјенама у области производних, односно економских односа;
- б) Остаци племенског живота и менталитета као отпори промјенама у сфери социјалне структуре друштва;
- с) Остаци племенског начина живота и менталитета као отпори промјенама у политичкој структури друштва;
- д) Племенски менталитет као присутност у разним облицима савремене друштвене свијести;
- е) Утицај племенског система вриједности на формирање савременог система вриједности.

ПАТРИЈАРХАЛНО И САВРЕМЕНО У БРАТСТВУ И ПОРОДИЦИ

У оквиру концепта о изучавању племена као тоталне друштвене заједнице предвиђено је проучавање братства и породице у патријархално изворном виду. Већ је наглашено да о племену као реалној друштвено-

ној заједници у савременим условима не можемо говорити. Међутим, о братству и породици као реалним друштвеним заједницама у савременим условима може се говорити. Наравно, излишно је о њима говорити као о чисто патријархалним заједницама, о заједницама које посједују патријархална својства у изворном виду. Оне, свакако, и даље посједују одређена патријархална својства, одређена патријархална обиљежја, али се налазе у бурној трансформацији, у интензивном процесу промјена. То значи да патријархална својства ових заједница треба проучавати у процесу трансформације у циљу сазнавања узрока и правилности промјена. Промјене у овом контексту треба схватити као однос партијархалног и савременог, гдје патријархално пружа отпоре, али постепено слаби под утицајем продора новог, савременог. Но, и поред тога што постепено нестаје, оно даје својеврстан печат савременим друштвеним кретањима, нарочито у оквиру примарних друштвених група (братства и породице).

Пошто се у овом саопштењу говори о социолешком приступу проучавању, неопходно је указати на неке основне ставове или хипотезе о односу патријархалног и савременог у братству и породици, односно о њиховој трансформацији, које могу послужити бар као иницијација за креирање одговарајућег појмовно-теоријског оквира.

При изучавању односа патријархалног и савременог у братству и породици, мора се одредити шта се под тим подразумева. Под појмом патријархално треба разумјети хијерархијско унутарпородично, односно унутарбратственичко устројство. Мјеста на хијерархијској лествици су превасходно одређена полном и старосном припадношћу. Висока мјеста су по правилу резервисана за мушкарце (првенствено за старјешину породице), а нижа за жене и чланове млађих добних групација. Појам савремено у братству и породици у нашој интерпретацији поклапа се са појмом демократизације односа у породици, односно братству. То значи да се демократизацијом односа успоставља равноправност између оних који су у патријархалним односима и ситуацијама били неравноправни. Према томе, савремено је у очитој супротности са патријархалним, и то како у погледу унутарбратственичког и унутарпородичног устројства тако и у погледу економске основе братства и породице.

Да би се сагледао и објаснио однос патријархалног и савременог у братству и породици, односно трансформација патријархалних својстава братства и породице, неопходно је посматрати положај породице и братства у склопу степена развијености друштва као њиховог окружења. Наиме, интензитет трансформације патријархалних својстава братства и породице у тијесном је корелативном односу са степеном отворености, односно затворености друштва према промјенама у којему су уклопљени братство и породица. У колико се затвореност, односно аутархичност, друштва нарушава, а нарочито његова натурална производна основа, у толико се братство и породица отварају према промјенама, односно излажу се промјенама. Наравно, отварање није подвргнуто неком аутоматском механизму, већ је то веома сложен процес. Уколико друштво задржава карактеристике затворености и натуралну производњу, као и

кад његова структура показује симптоме окошталости, процес промјена патријархалних својстава братства и породице је незнатан, патријархална својства се безбједније осјећају од ишчезавања, од промјена.

Ако се братство у односу на породицу одвојено посматра у погледу трансформације патријархалних својстава, одмах се примјећује да је оно изложено промјенама, нарочито као друштвено-сродничка група. То је првенствено посљедица губљења битне компоненте која га је чинила друштвеном групом, а то је економска основа, односно братственичка својина и њено коришћење. Осим тога, сродничка основа братства све више губи кохезионо дејство у односу на братственичку структуру. Наиме, братственичка структура се све више и више „разводњава”. Овоме, наравно, знатно доприносе савремени друштвени процеси, као што су миграција, урбанизација, индустријализација и сл. Ови процеси су знатно утицали на дисперзију људи у престор, на разбијање традиционалног груписања људи у сусједству, односно селу или засеоку на сродничкој основи. Но, и поред све израженијих промјена, патријархални елементи лако не ишчезавају. Они не само што дају отпоре промјенама већ се у појединим ситуацијама и реafirмишу, обнављају осјећање братственичке припадности и на тај начин продужавају вијек трајања братства као сродничке групе, као патријархалне заједнице.

Економска база традиционалног друштва, у чијем склопу је егзистирала патријархална породица, скоро се у потпуности поклапала са породичном производњом, јер је породица била основна производна јединица друштва. Основне карактеристике економске базе овога друштва су аутархичност, самодовољност, натурална производња, примитивност средстава за производњу и сл. На оваквој економској основи почивало је патријархално унутарпородично устројство. Уколико се овако формирана основа дуже задржава, патријархална својства се такође дуже задржавају, и то у изворном виду. Мијењање аутархичне и натуралне породичне производње значи истовремено измјену економске основе која више не погодује унутарпородичном патријархалном устројству. Другим ријечима, појава робне производње утиче на редукцију, или пак нестајање производње и других функција породице и њихово преузимање од одговарајућих друштвених институција и организација, заоштрава конфронтацију између патријархалног и савременог у унутарпородичном устројству. Што је конфронтација заоштренија то је трансформација патријархалног бржа, и обрнуто. Међутим, треба имати у виду да утицај промјена у економској основи друштва на измјене у унутарпородичним односима није аутоматски директан. Може се, наиме, догодити да се измјене у економској основи не рефлектују одмах на стање у унутарпородичним односима. Тако, на примјер, није ријетка ситуација да се патријархално унутарпородично устројство одржава упркос промјенама у економској бази друштва. То је узроковано, поред осталог, и чињеницом да се у свијести људи чврсто укоријени одређени начин мишљења, стекне статус нечега што је природно и једино могуће, па као такво одолијева и најјачим потресима који допиру из економске базе друштва.

Колико ће породица бити отворена односно затворена у погледу апсорпције новог и савременог — не зависи само од промјена и кретања у бази друштва, већ и од стања и промјена у политичко-правној надградњи. Свако организовано друштво настоји да преко државе, њених органа и других одговарајућих форми, регулише односе у породици и мјесто породице у односу на остале установе и институције друштва.

Карактер регулације зависи од карактера државе, односно од правно-политичке надградње. Друкчије ће, на примјер, бити правно регулисање односа у породици у племенском уређењу друштва, а друкчије у социјалистичком друштвеном уређењу. Док је племенско друштво продукovalo регуле и обичаје који су конзервирани патријархалне односе у породици, дотле социјалистичко друштво и држава настоје да преко правног поретка и других инструмената демократизују унутарпородичне односе. Ако се овоме дода настојање социјалистичког друштва да преко друштвено-политичких организација и других институција утиче на еманципацију чланова који су имали подређен положај у породици, онда се тек види колики је утицај правно-политичке надградње на унутарпородичне односе. Утицај законске регулације унутарпородичних односа у правцу њихове демократизације различито је дистрибуисан у сеоским, а друкчије у градским насељима. У колико су у друштвеном и породичном животу очуваније старе обичајне норме, које су инкомпатибилне са новим правним, а оне су очуваније у селу него у граду, у толико је утицај правних норми слабији, тј. људи се чешиће понашају по налогу обичаја, него на основу закона. Обрнута је ситуација да су стари обичаји потиснути у друштвеном и породичном животу.

У изложеним теоријским ставовима у хипотетичком виду лако је уочити настојање да се трансформација патријархалних обиљежја у породици и братству посматра у склопу савремених кретања у друштву. Ставови су прожети и тежњом да се проучавају и објашњавају промјене патријархалног на дијалектички начин, тј. однос патријархално и савремено се првенствено схвата као дијалектички однос, као однос супротности који продукује промјене. Осим тога, формулисани хипотетички ставови указују у ком правцу треба усмјерити изучавање промјена патријархалних обиљежја у братству и породици. То је веома значајно ако се има у виду да је потребан још само један, и то незнатан напор до операционализације ставова и конкретније разраде пројектних задатака.

УМЈЕСТО ЗАКЉУЧКА

У овом напису учињен је напор да се скицира социолошки приступ проучавању патријархалних друштвених заједница (племена, братства и породице). Из цјелокупног разматрања могу се уочити интенције да се коришћењем нашег научног наслеђа и сопственог истраживачког искуства укаже на основне методолошке путеве који доводе до проучавања, односно објашњавања племена као тоталне друштвене заједнице, и то у виду у каквом је она егзистирала у прошлости. Проучавање племена као тоталне друштвене заједнице у прошлости имплицира изуча-

вање братства и породице као основних елемената социјалне структуре племена, јер је то једина гаранција да се проуче у аутентичном, изворном виду. Међутим, концепт се не задржава само у прошлости, већ предлаже изучавање патријархалних заједница и у садашњости. Изучавање патријархалних заједница у садашњости напушта концепт изучавања племена као тоталне друштвене заједнице, јер племе као такво не постоји у савременим условима. То значи да је савремена стварност наметнула корекцију концепта у смислу прилагођавања промјенама које су се десиле и које се перманентно дешавају. Тако се племе у садашњости не може проучавати као реална друштвена заједница, већ као остатак племенског начина живота у разним сферама друштвене реалности. При проучавању, братству и породици се не може прићи као чисто патријархалним заједницама, већ као заједницама које се налазе у процесу трансформације, али које постоје као реалност. То значи да овако постављен концепт у цјелокупности омогућава изучавање племена, братства и породице у прошлости и садашњости. То је, по нашем мишљењу, и основни квалитет концепта, јер се упоређивањем истраживачких налаза из садашњости са истраживачким налазима у прошлости омогућава откривање континуитета развоја истраживаних појава, адекватно теоријско уопштавање резултата истраживања, као и утврђивање правилности промјена у досадашњем развоју, па и у будућем.

Иако предложени концепт представља социолошки поглед на изучавање патријархалних заједница, односно племена, братства и породице, он се не може реализовати као пројектни задатак искључивим научноистраживачким напором социолога. Напротив, потребна је веома тијесна интердисциплинарна сарадња, односно сарадња научника из различитих научних дисциплина. Неминовност сарадње произлази, између осталог, из чињенице да је концепт конструисан тако да залази у најразличитије сфере друштвеног живота, као и због тога што садржи захтјев за теоријским уопштавањем на вишем нивоу, а теоријско уопштавање неминовно намеће коришћење и резултата истраживања из сусједних научних дисциплина.

NOVO VUJOŠEVIĆ

SOCIOLOGICAL APPROACH ON INVESTIGATION OF PATRIARCHAL
COMMUNITIES (TRIBE, BROTHERLINESS, FAMILY)

S u m m a r y

In this notification sociological approach to studying of patriarchal social communities (tribe, fraternity and family) is sketched. Namely, utilizing our sociological scientific heredity, especially the works of Sreten Vukosavljević, as well as on basis of own investigating experience, methodological ways leading to studying, that is explanation of tribe as a total social community, the way it existed in past, is outlined. Investigation of tribe

as a total social community in the past implicates the study of fraternity and family as basic elements of its social structure.

On the occasion of investigation of patriarchal communities in present times it is necessary to leave the concept of studying of tribe as an total social community, because the tribe as such does not exist in the contemporary conditions. This means that the contemporary reality has imposed the correction of concept, towards the accomodation to changes which have happened and which are permanently occurring. The tribe today cannot be studied as an realistic social community, but the survivals of tribal way of life i various spheres of social reality are to be investigated. Study of fraternity and the family cannot be approached to as to the clearly patriarchal communities, but as to the communities which are in process of transformation, but communities which still exist as the reality. This means that the concept put on these bases entirely enables study of tribe, fraternity and family in the past and present. That is the basic meaning of the concept, because comparison of investigation findings from present with the findings in past, enables the discovery of continuity of development of studied phenomena, adequate generalization of results of investigations, as well as finding out the regularities in former and future development.